

Installationsföreläsning 25 september 2015

Jenny Larsson, baltiska språk

De indoeuropeiska språkens gemensamma rötter

Ärade rektor, ärade kollegor, ärade gäster!

Jag har idag installerats som professor i baltiska språk. Det är något som gör Stockholms universitet unikt; i hela Skandinavien är det endast i Stockholm som det är möjligt att få en fullskalig utbildning i de baltiska språken. Det är också bara här som det går att forska på de baltiska språken – deras utformning, deras historia och deras relation till andra språk.

De baltiska språken är en del av den indoeuropeiska språkfamiljen och de delar således ursprung med till exempel latin, grekiska, sanskrit och engelska. Man kan tänka sig de besläktade språken som grenar på ett stort träd med en gemensam rot – de delar alla samma ursprung. Jag är språkhistoriker och min forskning går i grund och botten ut på att försöka förstå hur de indoeuropeiska språken hänger ihop med varandra och hur de har utvecklats under historiens gång.

Det är mycket omväxlande att arbeta som språkhistoriker. Ena dagen kämpar man med en ovanlig sanskritform eller en latinsk inskrift och nästa dag sitter man med en homerisk vers och klurar på om grekiskans οἰκα-δε kan tolkas som en neutrum pluralis i stället för en arkaisk ackusativ (för om det är neutrum skulle det kunna förklara varför ett av de litauiska orden för Gud – *viešpats* – ser ut just på detta sätt). För det mesta sitter jag dock med baltiska texter, oftast på fornpreussiska eller litauiska. De baltiska språken är ovanligt viktiga för den jämförande språkforskningen eftersom de är så arkaiska och eftersom de fortfarande talas.

Att arbeta språkhistoriskt handlar om att försöka få syn på *sammanhangen* – de osynliga trådarna som väver ihop språken – att försöka se själva sambandet mellan språken. Man systematiserar det man hittar och försöker förstå vad som har hänt och hur allt hänger ihop. Genom att jämföra olika språk kan vi skala bort lager för lager på språken, och avslöja hur tidigare språkstadier såg ut.

Språket blir en nyckel till kulturen

Man kan lära sig mycket om hur människor har levt och vilka saker de har använt genom att studera den materiella kultur de lämnat efter sig. Man kan närstudera deras keramik, smycken och verktyg. Men mänsklig kultur omfattar så mycket mer än det som arkeologin kan gräva fram. I fall vi kan komma åt själva språket – ords-katten – får vi en unik möjlighet att se något mer – något som sträcker sig över tingen.

Människans språk kan aldrig existera i ett tomrum, eftersom språk är en social verksamhet som förutsätter att det finns människor som *talat* språket – och att de har något att tala *om*. Genom orden avslöjas något om kulturen – vi ser kulturen speglas genom språket. De ord som vi lyckas spåra tillbaka i tiden berättar något om de människor som talade språket och vad som var viktigt för dem. Något som dessa människor tycks ha värdesatt högt var deras hästar: ordet för 'häst' har bevarats i nästan alla indoeuropeiska språkgrupper. Bland dessa hittar vi

latinets *equus*, sanskrits *aśvas*, litauiskans *ašva* och forniriskans *ech*. Vi kan också rekonstruera ord för andra djur, till exempel *kor* och *oxar*, och eftersom vi också kan spåra tillbaka ordet för den anordning som användes för att spänna djuren vid plogar och vagnar – *ok* – så får vi veta att djuren måste ha använts dragdjur. Engelskans *yoke* är besläktat med såväl sanskrit *yugam*, latin *iugum* och vårt svenska *ok*. Orden avslöjar också att talarna av det indoeuropeiska språket visste vad ett hjul var och hur man kunde använda hjulen till att bygga vagnar. Vi kan rekonstruera såväl ord för hjul som en ganska detaljerad vagnsterminologi med ord som hjulaxlar, nav, skaklar och vagnar. När specifika ord för vagnens olika delar återfinns i så olika språk som iriska och sanskrit – alltså två språk som aldrig stått i nära geografisk kontakt – kan det inte vara tal om ord som lånats mellan språken eller bildats oberoende av varandra. Nej: dessa ord hör till det gemensamma arvegodset.

För att man ska kunna tala om hjulet måste det vara uppfunnet. Och för att kunna tala om en vagn måste man veta vad en vagn är. Det indoeuropeiska urspråket måste således ha talats i en tid *efter* att hjulet hade upfunnits – och på en *plats* där man kände till både hjul och vagnar.

Var talades det indoeuropeiska urspråket?

Men var talades det indoeuropeiska urspråket? Om vi ska ha en chans att kunna ta reda på det måste vi våga oss utanför de traditionella disciplingränserna. Här måste vi låta frågan – själva *problemformuleringen* – styra oss.

All forskning som gör anspråk på att vilja förstå något om människan är i grund och botten tvärvetenskaplig. Jag har det stora privilegiet att ingå i den tvärvetenskapliga organisationen *Sveriges unga akademi* där forskare från olika ämnesområden får en naturlig mötesplats. Sådana mötesplatser för forskare med olika bakgrund är helt ovärderliga när det gäller att få nya idéer och hitta nya vägar i forskningen. I en tid där den vetenskapliga utvecklingen går i en rasande fart har vi inte råd att stänga oss för framstegen inom andra discipliner och bara se till vårt eget.

Något som har potential att kunna revolutionera forskningen om människans förhistoria är de biologiska metoder som under de senaste decennierna har utvecklats till att kunna användas även på arkeologiskt material. Numera kan vi få veta saker om förhistoriska människor som vi tidigare bara har kunnat drömma om. Tidigare i år publicerades en banbrytande genetisk studie där forskare, bl.a. från Stockholms universitet, hade kunnat kartlägga människans förhistoriska vandringar med hjälp av DNA från skelettresten. Genom att titta på DNA-rester i benbitar som bevarats från människor som levde för 5 000–10 000 år sedan kunde man visa att det måste ha förekommit åtminstone två stora, förhistoriska, folkvandringar in i det område vi numera kallar Europa. Först kom en migrationsvåg från Främre Orienten. Den verkar stämma tidsmässigt med när de första jordbrukarna kom till Europa. Den här migrationsvågen är dock för tidig för att kunna stämma med den språkliga dateringen. Men forskarna kunde också identifiera en *senare* våg av invandring, ungefär ~4,500 år sedan. Denna gång kom invandrarna österifrån, närmare bestämt från stäppområdet norr om Svarta och Kaspiska haven och den så kallade *jamnakulturen*.

Både de arkeologiska fynden från *jamnakulturen* och det geografiska området stämmer faktiskt mycket väl överrens med de ord som vi har lyckats spåra tillbaka till det gemensamma

urspråket. Man vet till exempel att det fanns vilda hästar på den pontisk-kaspiska stäppen vid den här tiden och man har dessutom gjort vissa arkeologiska fynd som pekar på att man har haft tama hästar redan så tidigt som 3 500 f.Kr. Dessutom fanns det både hjul och vagnar bland de pastoralala kulturerna på stäppen.

Ett tänkbart scenario är således att dessa stäpplevande människor skulle ha talat ett språk som ligger relativt nära det rekonstruerade urspråket. När dessa människor började sprida sig västerut, fortsatte de att tala sitt språk, och efter hand började olika dialekter och varianter av språket uppstå och vissa av dem fortsatte att utvecklas ytterligare och blev början till nya, nära besläktade språk. Både de arkeologiska fynden och genetiken pekar tydligt på att det skedde en massiv invandring från öst till väst för ungefär 4 500 år sedan. Man får förmoda att språket följde med när människorna flyttade på sig. Men det är viktigt att komma ihåg att inte ens den mest avancerade DNA-forskningen kan hjälpa oss att avgöra *vilket* språk människorna talade – det syns nämligen inte i generna!

Det är frestande att vilja dra slutsatsen att det var just dessa migrerande människor som talade själva urspråket. Det kan dock inte nog understrykas att det på intet vis är givet att gener och språk följs åt. Men den arkeogenetiska forskningen har gett oss en mycket viktig pusselbit i det stora – tvärvetenskapliga – arbetet med att försöka spåra människan och hennes språk tillbaka i tiden. Och som språkhistoriker ser jag ser fram emot att få vara med och bidra till det fortsatta arbetet!

dixi